

УДК 347.9:341.9:351.74

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.67>

АЛІМЕНТНІ ПРАВОВІДНОСИНИ З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: УЧАСТЬ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ У ВСТАНОВЛЕННІ МІСЦЯ ПЕРЕБУВАННЯ БОРЖНИКА

Факас І. Б.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, господарського права
та приватно-правових дисциплін
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-4408-7668
e-mail: ilfakas@gmail.com*

Факас І.Б. Аліментні правовідносини з іноземним елементом у цивільному судочинстві: участь правоохоронного органу у встановленні місця перебування боржника.

У статті розглядається роль та правовий механізм участі правоохоронних органів у встановленні місця перебування боржника, з урахуванням міжнародно-правових інструментів та процедур транснаціонального співробітництва у сфері виконання рішень щодо аліментних зобов'язань.

Акцентовано увагу, що ефективність реалізації права дитини на належне утримання значною мірою залежить не лише від судових рішень, а й від практичної можливості їх виконання, в тому числі із залученням правоохоронних органів, які відіграють важливу роль у встановленні місця перебування боржника, забезпеченні виконання судових рішень, ініціюванні міждержавних процедур розшуку.

Обґрунтовано, що аліментні правовідносини з іноземним елементом характеризуються високим ступенем складності, зумовленої потребою у застосуванні норм міжнародного приватного права, а також механізмів міжнародного співробітництва між державами у сфері надання правової допомоги.

Досліджено міжнародні конвенції, які стосуються питань стягнення аліментів на території іноземних держав. Встановлено, що незважаючи на наявність проаналізованих конвенцій, існують складнощі у виконанні судових рішень.

Зазначено, що ефективне виконання рішень про стягнення аліментів значною мірою залежить не лише від юридичних механізмів, а й від міжвідомчої взаємодії органів юстиції, виконавчої служби та правоохоронних структур як на національному, так і міжнародному рівнях. Акцентовано увагу на проблемі розшуку відповідача на території іноземної держави та можливості примусового виконання рішення суду про стягнення аліментів.

Окрема увага приділяється можливостям Європейського порталу електронного правосуддя (e-Justice Portal), який виконує інформаційно-довідкову функцію, полегшує доступ до форм, контактів компетентних органів, однак не здійснює безпосереднього розшуку боржників.

На основі аналізу законодавства зроблено висновок про складність встановлення місця перебування боржника за кордоном, що часто призводить до затягування чи зупинення виконавчого провадження. Також доведено необхідність вдосконалення нормативно-правової бази, підвищення ефективності обміну інформацією між органами влади різних держав та посилення ролі правоохоронних структур у транснаціональних справах про аліменти.

Ключові слова: аліменти, цивільне судочинство, міжнародне приватне право, правоохоронні органи, міжнародна правова допомога, виконання судових рішень, транскордонні спори, розшук боржника.

Fakas I.B. Alimony legal relations with a foreign element in civil proceedings: participation of a law enforcement agency in establishing the debtor's location.

The article examines the role and legal mechanism of law enforcement agencies' participation in determining the debtor's whereabouts, taking into account international legal instruments and procedures for transnational cooperation in the field of enforcement of decisions on alimony obligations.

It is emphasized that the effectiveness of the implementation of the child's right to adequate maintenance largely depends not only on court decisions, but also on the practical possibility of their implementation, including involving law enforcement agencies, which play an important role in establishing the debtor's whereabouts, ensuring the enforcement of court decisions, and initiating interstate search procedures.

It is substantiated that alimony legal relations with a foreign element are characterized by a high degree of complexity, due to the need to apply the norms of private international law, as well as mechanisms of international cooperation between states in the field of providing legal assistance.

International conventions concerning the collection of alimony in foreign countries were studied. It was found that despite the existence of the analyzed conventions, there are difficulties in the enforcement of court decisions.

It is noted that the effective implementation of decisions on the collection of alimony largely depends not only on legal mechanisms, but also on interdepartmental interaction between justice bodies, the executive service, and law enforcement agencies at both the national and international levels. The focus is on the problem of searching for a defendant in a foreign country and the possibility of enforcing a court decision to collect alimony.

Special attention is paid to the capabilities of the European e-Justice Portal, which performs an information and reference function, facilitates access to forms and contacts of competent authorities, but does not directly search for debtors.

Based on the analysis of the legislation, a conclusion was drawn about the difficulty of establishing the debtor's location abroad, which often leads to delay or suspension of enforcement proceedings.

The need to improve the regulatory framework, increase the efficiency of information exchange between authorities of different states, and strengthen the role of law enforcement agencies in transnational alimony cases has also been proven.

Key words: alimony, civil proceedings, private international law, law enforcement agencies, international legal assistance, enforcement of court decisions, cross-border disputes, debtor tracing.

Аліментні правовідносини з іноземним елементом набувають дедалі більшої актуальності в умовах глобалізації, посилення мобільності населення, активних міграційних процесів та збільшення кількості міжнаціональних шлюбів. Такі правовідносини характеризуються високим ступенем складності, зумовленої потребою у застосуванні норм міжнародного приватного права, а також механізмів міжнародного співробітництва між державами у сфері надання правової допомоги. Особливої уваги потребують ситуації, коли одна зі сторін, як правило – платник аліментів (боржник), перебуває або переховується за межами юрисдикції національних органів влади.

Постановка проблеми. У таких випадках ефективність реалізації права дитини на належне утримання значною мірою залежить не лише від судових рішень, а й від практичної можливості їх виконання. Саме на цьому етапі виникає потреба у залученні правоохоронних органів, які відіграють важливу роль у встановленні місця перебування боржника, забезпеченні виконання судових рішень, ініціюванні міждержавних процедур розшуку та правової допомоги.

Роль правоохоронних органів у механізмах транснаціонального захисту аліментних прав є малодослідженою у правовій науці, але надзвичайно важливою для формування дієвої системи реалізації прав дитини. У цьому контексті потребує глибокого аналізу як нормативно-правова база, що регулює відповідні процедури, так і практичні аспекти міжнародного співробітництва, зокрема в межах участі України у міжнародних конвенціях, договорах та міжвідомчих угодах.

Метою дослідження є аналіз правової природи аліментних правовідносин з іноземним елементом у контексті цивільного судочинства України, а також визначення ролі та правового механізму участі правоохоронних органів у встановленні місця перебування боржника, з урахуванням міжнародно-правових інструментів та процедур транснаціонального співробітництва у сфері виконання рішень щодо аліментних зобов'язань.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження загальних аспектів аліментних правовідносин з іноземним елементом здійснювали такі автори, як А.С. Довгерт, І.П. Ільченко,

Х.П. Кореновська, Л.В. Красицька, О.В. Розгон, Л.В. Сапейко, Є.Д. Ханович, М.М. Черепанов. І.М. Чістякова, О.А. Шершньова та інші. Разом з тим недостатньо висвітленою є проблема участі правоохоронних органів у встановленні місця перебування боржника в таких правовідносинах. Це зумовлює потребу подальшого дослідження нормативних механізмів та практичної взаємодії органів юстиції, виконавчої служби та правоохоронних структур.

Виклад основного матеріалу. Під іноземним елементом у аліментних правовідносинах розуміється наявність хоча б одного з таких факторів: іноземне громадянство однієї зі сторін правовідносин, їх місце постійного проживання за межами України, наявність іноземного судового або адміністративного рішення щодо аліментів, чи наявність правовідносин, які підлягають регулюванню відповідно до законодавства іншої держави. Така категорія справ є предметом дослідження міжнародного приватного права, а їх процесуальна реалізація – об'єктом міжнародного цивільного судочинства.

Аліментні правовідносини з іноземним елементом виникають, наприклад, у випадках, коли один із батьків дитини є громадянином іншої держави, проживає за кордоном, або коли шлюб було укладено (або розірвано) за межами України. У таких ситуаціях можуть постати питання юрисдикції, вибору застосовуваного права, визнання та виконання іноземного рішення на території України чи українського – за кордоном. Окрім того, на практиці часто виникають складнощі з комунікацією між компетентними органами різних країн, що ускладнює ефективне та своєчасне вирішення аліментних спорів.

У контексті таких правовідносин ключову роль відіграє належне нормативне забезпечення міжнародного співробітництва. Порядок стягнення аліментів за кордону регулюється двосторонніми, багатосторонніми договорами та Конвенціями. Зокрема, важливими є положення Гаазької конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших форм утримання сім'ї (далі – Конвенція 2007 року) [1], Конвенції про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання 1973 року (далі – Конвенція 1973 року) [2]; Конвенції про стягнення аліментів за кордоном 1956 року (далі – Конвенція 1956 року) [3], а також двосторонні договори України про правову допомогу.

Порядок виконання Конвенції 2007 року визначається Інструкцією про виконання в Україні Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України від 15.09.2017 № 2904/5 (далі – Інструкція) [4].

У разі, якщо визнати і виконати в Договірній державі рішення про стягнення аліментів (утримання), винесене до набрання чинності Конвенцією 2007 року, на підставі її положень неможливо, то воно визнається і виконується на підставі положень Конвенції 1973 року або Конвенції 1956 року [5].

Справи про стягнення аліментів з іноземним елементом підпадають під категорію справ, що мають транскордонний характер і вимагають застосування не лише норм національного законодавства, а й міжнародних договорів та колізійних норм. Від ефективності застосування та імплементації їх в національне законодавство залежить реальне забезпечення інтересів дитини у міжнародному вимірі.

Відповідно до чинного процесуального законодавства України, такі справи розглядаються судами загальної юрисдикції – за загальним правилом, за місцем проживання позивача, що створює додаткові процесуальні гарантії для утримувача (здебільшого – дитини або її законного представника). Також допускається розгляд справи за місцем перебування відповідача, якщо це доцільно з огляду на конкретні обставини.

Важливою особливістю є те, що українське законодавство не пов'язує можливість відкриття провадження у справі з точним встановленням місця перебування боржника. Це дає змогу ініціювати судовий процес навіть у випадках, коли відповідач перебуває за межами України або місце його перебування є невідомим. Проте на практиці реалізація цього процесуального права ускладнюється низкою факторів: складнощами в належному повідомленні відповідача про розгляд справи, обмеженими можливостями судів отримати докази з-за кордону, а також специфікою виконання рішень українських судів на території іноземних держав.

Розгляд таких справ часто передбачає звернення до центрального органу, визначеного відповідно до міжнародних договорів України, для забезпечення міжнародного повідомлення сторін, збирання доказів або передачі судових документів. При цьому суди повинні враховувати колізійні норми щодо визначення застосовуваного права, особливо якщо правовідносини стосуються сто-

рін, що мають подвійне громадянство або проживають у юрисдикціях з відмінним підходом до аліментних зобов'язань.

Таким чином, міжнародний елемент у таких справах суттєво ускладнює як провадження у справі, так і подальше виконання судового рішення, що вимагає від суду активної координації з іншими органами державної влади, зокрема Міністерством юстиції, органами опіки і піклування та, за необхідності, правоохоронними структурами.

Правоохоронні органи, зокрема Національна поліція України, Міністерство внутрішніх справ відіграють ключову роль у процесі встановлення місця перебування боржника в аліментних правовідносинах, що мають іноземний елемент. Це особливо актуально в тих випадках, коли боржник навмисно ухиляється від виконання аліментних зобов'язань, змінює місце проживання або виїжджає за кордон із метою уникнення відповідальності.

За ухвалою суду, зверненнями органів державної виконавчої служби (приватного виконавця) правоохоронні органи можуть здійснювати внутрішньодержавний або міжнародний розшук фізичної особи. У випадках, коли є підстави вважати, що боржник перебуває за межами України, можуть бути задіяні механізми міжнародної співпраці. Такі дії включають подання запитів до компетентних органів інших держав, участь у транснаціональних інформаційних обмінах, направлення дипломатичних запитів або запитів про правову допомогу через Міністерство юстиції України.

Важливим інструментом для полегшення доступу до правосуддя як для громадян, так і для правників у справах з транскордонним елементом є Європейський портал електронного правосуддя (European e-Justice Portal), який у контексті аліментних правовідносин здійснює інформаційно-методичну функцію, зокрема:

- надає інформацію про національні процедури стягнення аліментів у країнах ЄС;
- містить уніфіковані форми та рекомендації для ініціювання процедур відповідно до Гаазької конвенції 2007 року та Регламенту ЄС № 4/2009;
- забезпечує доступ до контактів центральних органів держав-членів, уповноважених на міжнародну співпрацю у справах утримання;
- підтримує спеціалізований розділ «Children of Ukraine», спрямований на захист прав українських дітей у межах ЄС, зокрема щодо аліментних зобов'язань [6].

Разом з тим, портал не здійснює пошук боржників напряму, не є базою даних фізичних осіб і не має повноважень правоохоронного характеру. Розшук осіб залишається компетенцією національних органів (поліції, виконавчої служби), які залучаються через центральні органи відповідної юрисдикції.

Додатково, в межах двосторонніх договорів про правову допомогу, які уклала Україна з окремими державами, передбачено можливість звернення до правоохоронних органів іншої держави з метою встановлення місця перебування боржника та отримання інформації, що може бути використана як доказ у судовому процесі або виконавчому провадженні. Такі договори дозволяють не лише ідентифікувати особу, але й забезпечити її належне процесуальне залучення до справи.

Таким чином, ефективне виконання судових рішень у справах про стягнення аліментів значною мірою залежить від налагодженої міжвідомчої взаємодії на національному рівні та від злагодженого міжнародного співробітництва за участю правоохоронних структур. Участь правоохоронного органу у цьому процесі є не лише допоміжною, а часто – визначальною умовою реалізації права дитини на належне матеріальне забезпечення.

Незважаючи на наявність законодавчих та міжнародно-правових механізмів, що регулюють стягнення аліментів з іноземним елементом, на практиці виникає низка проблем, які суттєво ускладнюють ефективну реалізацію рішень судів.

Для того, щоб рішення було визнано і виконано за кордоном, відповідач (боржник по аліментах) повинен бути належним чином поінформований про розгляд справи, особливо якщо він проживає за кордоном. З цієї метою український суд надсилає судові доручення до компетентних органів іноземної держави, де проживає відповідач, з метою вручення судових документів та/або проведення певних процесуальних дій. На час виконання цього доручення судові провадження зупиняються. Після винесення рішення воно має бути надіслане відповідачу. Тільки після цього стягувач аліментів може подати заяву до компетентних органів про визнання та виконання рішення за кордоном. Це буде зроблено відповідно до договорів про правову допомогу. Здебільшого такі заяви надсилаються міжрегіональними управліннями до Міністерства юстиції, яке потім надсилає їх до компетентних іноземних органів. Після цього суд надсилає документи за кордон [7, с. 103].

Суттєвою проблемою також є складність встановлення місцезнаходження боржника за кордоном. Коли боржник по аліментах виїжджає за межі України та переїжджає до іншої країни, часто стає складно, а то й неможливо, визначити його місце проживання чи місце ведення підприємницької діяльності. Особливо проблематичною ця ситуація є тоді, коли відсутня ефективна співпраця між органами влади двох держав або коли боржник свідомо робить все, щоб уникнути своїх зобов'язань, часто змінюючи місце проживання або не декларуючи свої доходи. Навіть за наявності двосторонніх угод або міжнародних конвенцій розшук боржника може бути тривалим і складним процесом. Не знаючи точної адреси або інформації про його матеріальне становище, практично неможливо вжити правових заходів для стягнення аліментів на утримання. Як наслідок, стягувач опиняється в глухому куті, не маючи можливості відстояти свої права, навіть незважаючи на рішення суду на його користь [8, с. 167].

Вищезазначене свідчить про, у значній кількості випадків розшук особи через центральні органи міжнародної правової допомоги триває місяцями, а іноді – роками, що ставить під сумнів реальне забезпечення прав дитини на належне утримання.

Ще однією системною проблемою є відсутність чіткої правової визначеності та уніфікованого підходу у взаємодії між компетентними органами влади різних країн. Попри наявність міжнародних договорів, процеси співпраці часто носять формальний характер, ускладнені мовними бар'єрами, розбіжностями у правових системах та різними процедурами визнання й виконання іноземних судових рішень. Крім того, далеко не всі країни є учасницями міжнародних конвенцій, які регулюють питання аліментів, що ще більше ускладнює транснаціональні механізми стягнення.

Обмеженість повноважень українських виконавчих органів у межах іноземної юрисдикції є ще одним чинником, що суттєво впливає на ефективність виконання судових рішень. В Україні виконавче провадження може бути ініційоване та здійснене державним або приватним виконавцем, проте його повноваження не поширюються на територію інших держав. Це означає, що фактичне виконання рішення залежить від доброї волі та правової інфраструктури іноземної сторони.

У судовій практиці досить часто трапляються ситуації, коли місце перебування боржника не вдається встановити навіть після тривалого часу, що призводить до зупинення виконавчого провадження або його фактичної безрезультатності. У ряді випадків, коли встановлено, що боржник свідомо ухиляється від сплати аліментів, органи досудового розслідування можуть ініціювати кримінальне провадження за ст. 164 Кримінального кодексу України [9] – «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей». Однак навіть така міра не завжди є ефективною, якщо боржник тривалий час перебуває за межами юрисдикції України.

Звернення до Єдиного державного реєстру судових рішень засвідчує, що велика кількість справ про стягнення аліментів за кордоном завершуються без реального виконання або потребують тривалого часу на звернення до іноземних органів, повторне надсилання запитів, залучення дипломатичних представництв тощо. Ці приклади свідчать про необхідність комплексного вдосконалення механізмів міжнародної правової допомоги у сфері виконання аліментних зобов'язань.

Висновки. Ефективне стягнення аліментів у справах з іноземним елементом вимагає активної та скоординованої участі правоохоронних органів, вдосконалення міжнародного співробітництва, спрощення процедур отримання правової допомоги. Одним із ключових аспектів є підвищення оперативності обміну інформацією між компетентними органами, а також удосконалення нормативно-правової бази, яка регулює виконання іноземних судових рішень в Україні. Не менш важливо забезпечити своєчасне оновлення національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів, а також активну імплементацію положень міжнародних конвенцій у внутрішній правопорядок.

Важливо також впровадити ефективні механізми моніторингу виконання таких справ та аналізу статистичних даних щодо результативності заходів міжнародного співробітництва у цій сфері. Це сприятиме підвищенню ефективності процедур правової допомоги та забезпеченню дотримання прав дитини на належне утримання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23 листопада 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_112#Text (дата звернення: 15.06.2025).

2. Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання: конвенція, міжнародний документ від 02 жовтня 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001#Text (дата звернення: 16.06.2025).
3. Конвенція ООН про стягнення аліментів за кордоном: конвенція, міжнародний документ від 20 червня 1956 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_425#Text (дата звернення: 15.06.2025).
4. Інструкція про виконання в Україні Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання: Наказ Міністерства юстиції України від 15.09.2017 № 2904/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1150-17#Text> (дата звернення: 16.06.2025).
5. Визнання та виконання за кордоном рішень судів України про стягнення аліментних платежів. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1842281/> (дата звернення: 07.07.2025).
6. Європейський портал електронного правосуддя URL: https://e-justice.europa.eu/home_de (дата звернення: 19.06.2025).
7. Черепанов М.М. Аліменти із-за кордону: реальність чи фантастика? *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Ужгород, 2021. С. 101–105.
8. Ільченко І.П. Проблеми виконання судових рішень про стягнення аліментів на утримання одного із подружжя за кордоном: юридичні та практичні перешкоди.
9. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131.